

«Kuwaýy - Seýýareden» «Wagnere»: Ethemden Prigožine

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

"Kuwaýy - Seýýareden" "Wagnere": Ethemden Prigožine
«KUWAÝY - SEÝÝAREDEN» «WAGNERE»: ETHEMDEN PRIGOŽINE

Prigožiniň esgerlerini paýtagt Moswka tarap súrmegi maňa Milli Azat-edijilik urşy ýyllarynda Ethemiň ýörite birlikleri «Kuwaýy-Seýýare» bilen turzan topalaňyny ýatlatdy Russiýanyň soňky 300 ýyllyk taryhyna seredilende, awtoritar, hatda totalitar liderleriň taryhydygyny görmek bolýar. Üstesine, režimleriň dürli-dürlü bolmagy ýagdaýy üýtgetmeýär. Patyşa Russiýasy döwründe Pýotr I, Sowet Soýuzy döwründe Stalin, biziň günlerimizde Putin.

Hersi biri-birinden üýtgeşik şahsyyetlerdigine garamazdan, awtoritar aýratynlyklary birmeňzeşdir. Putin Russiýany galkyndyran adam boldy. Emma elden giderilen ýerleri ýaňadandan aýdyp almak ýa-da öňki effektiw ugurlarynda gaýtadan täsir ediji güýje eýe bolmak, Sowet Soýuzy döwrüne meňzeş güýje ýetmek meýli Putiniň birikdiriji, ýöne awtoritar liderliginden soňam aç-açan ýagdaýda duýulýar.

Russiya Federasiýasy Украина cozandan soň iň hereketli ýigrimi dört sagadyny 24-nji iýunda başdan geçirirdi. Hakynatutma harby topar hökmünde soňky ýyllarda ünsi özüne çeken «Wagner» toparynyň başlygy Yewgeniy Prigožin topalaň turuzmaga synanyşdy. Topalaňyň yzynyň dowam edip-etmejekdigi belli däl, ýöne Putiniň bolýar diýmegini bilen Belarus respublikasynyň prezidentiniň arada durmagynda ylalaşyga gelindi. Topalaňyň duýdansyz turşy ýaly, az salymlyk dowam etmegi-de wakanyň möhümligini pese gaçyranok. Çünkü Prigožiniň bronemasynlardan we hakynatutma harbylardan ybarat konwoýy paýtagt Moswka tarap súrmegi maňa Milli Azat-edijilik urşy ýyllarynda Ethemiň ýörite birlikleri «Kuwaýy-Seýýare» bilen turzan topalaňny yálatlatdy.

Prigožin jemgyýetçilige beren beýanatynda «24 sagadyň dowamynda Moskwanyň 200 km alkymyna geldik. Belli bir wagta çenli ursujylarymyzyň ganyndan ýeke damja hem dökülmeli» diýdi. Şu ýerde Prigožin özüniň güýjuni-de görkezdi. Prigožin döwlet agdarlysygyny geçirmek maksadynyň ýokdugyny, bar isleýän zadynyň adalatdygyny aýtdy. Украина ursunda öñki hatarlarda söweßen «Wagner» birlikleriniň we başlygynyň uzak wagtlap Goranmak ministrliginiň Baş Ştabynyň başlygy Waleriy Gerasimow we Goranmak ministri Sergeý Soýgu bilen oňuşmaýandygyndan köpler habarlydy. Şol geçen wagtyň dowamynda Soýgu-Gerasimow toparynyň «Wagner» toparyny gözegçilik astyna almaga synanyşmagy ara tow düşmegine getirdi.

Prigožin eýýäm näçe wagt bări esgerlerini ýeterlik ýarag we ok däri bilen üpjün etmeýändigi üçin Şoýgudyr Gerasimowdan öýkelidi. Üstesine Putin bu iki emeldarynyň Ukrainada urşup ýören ähli hakynatutma harby toparlary Goranmak ministrliginiň garamagyna geçirmek hakdaky kararyny goldady welin, ol muny özüne garşy gurnalýan operasiýa hasaplady we karara boýun egmekden ýüz dönderdi.

Russiyanyň döwlet baştutany Putin Prigožiniň topalaňny watana dönüklik we ýurdy arkadan pyçaklamak hasaplady. Putin köne dostuna ýowuz daramak bilen öte geçmedi diýseňem boljak. Ukraina urşy şular ýaly uzaga çekip we başagaýlyga salyp durka bu bolup geçenler Günbatarda «eýse Putinden dynaýjakmykak?» umydyny döretdi, ýöne uzak dowam etmedi. Belarusyň ara girmegj bilen ylalaşyga gelindi. Prigožin topalańcy goşun bölümlerine Moskwa tarap hereket etmek üçin beren buýrugyny yzyna aldy we bölümleriň garnizonlaryna gaýdyp barmagyny buýurdu.

Ylalaşyga görä, Moskwa hökümeti Prigožiniň Belarusa gitmegine razylyk berip, oña hiç hili jeza bermejegine kepil geçdi. Şeýle-de, topalaňa gatnaşan «wagnercileriňem» bagışlanjagyna kepil geçildi.

Aslynda soňky günlerde Russiyada şu boýunça bolup geçenler Azat-edijilik urşy wagtynda Ethemiň we onuň ýaragly «Kuwaýy-Seýýare» goşun bölüminiň gözegçilik astyna alynmagy we nyzamly goşunyň-Ismet (Inönü) beýiň tabynlygyna girmeginiň talap edilmeginiň topalaň turmagyna sebäp bolşuna meňzeýär.

Ethem gelip çykyşy boýunça čerkezlerden bolup Bandyrmada dünýä inipdir. Ethem Aly beýiň baş oglunuň körpesi eken. Onuň iki agasy rum garakçylary bilen bolan çaknyşykda wepat bolupdyr,

iki agasy-da ofiser bolupdyr. Ofiser agalarynyň biri Reşit köp fronta gatnaşypdyr. 1919-njy ýylда jemlenen iň soňky osmanly mebusan (deputatlar) mejlisine Saruhan (Manisa) deputaty bolup gatnaşdy. Mejlisiň dargadylmagy bilen Ankara geçip, Birinji Mejlise girdi. Ethem bolsa agalary ýaly ofiser bolmady. Kakasyny diňlemän öýden gaçyp kiçi harby gullukçylary (seržantlary we starşinalary) taýýarlaýan mekdebe girdi. Balkan urşunda ýaralandı. Guşçybaşy Eşrefiň dolandyrýan «Teşkilaty-Mahsusasynyň» (Kontrrazwedka gullugy) Birinji jahan urşundaky operasiýalarynyň çäginde Yrakda, Eýranda, Owganystanda boldy. Ethemiň özünü alyp barşy garakçylyga we galtamançylyga ýakyndy. Ol Birinji jahan urşunyň ahyrynda Izmiriň häkimi Rahmi beýiň oglunu zamuna alyp, ep-esli pul soýdy. Ony garakçylykdan gahrymançylyga geçiren 3m grek okkupasiýasydy. Grek okkupasiýasynyň garşysyna Demirçi Mehmet epe, Yörük Aly epe ýalylardan tapawutly toparlanmagy makul bildi. «Kuwaýy-Seýýare» diýiliýän Ethemiň golastyndaky goşun bölümleri döwletiň içinde döwlet, goşunyň içinde goşun ýalydy. Gowy aýlyk alardylar, özlerini gödek alyp baryp, hiç kimi diňlemeýän berebekgeý toparlardy.

Mondrosdan soň goşunyň agramly böleginiň dargadylmagy we diňe bir bölek harby bölümiden galdyrylmagy patşanyň we Stambul hökümetiniň dildüwşikçi syýasatynyň garşysynda gozgalaňlar we ýurduň basylyp alynmahy Ethemiň gymmatyny artdyrdy. İçerki gozgalaňlarynyň basylyp ýatyrylmagynda oýnan roly we grek goşunlarynyň öňe süýşmegine garşı alyp baran partizançylykly uşy Ethemiň men-menligini we liderlik arzuwyny güýçlendirdi. Anzawur gozgalaňyndan Ýozgat gozgalaňyna çenli köp sanly gozgalaň üstünlikli basyp ýatyrmak bilen birlikde gozgalaňlary sud etmezden dardan asdyrdy. Sud proseslerini alyp barmaly sud edaralary barka, onuň beýden bolup ýörşünü Birinji Mejlisem halap baranokdy.

Ethemiň hökümetden bidin edenini edip, Ankarada oturanlary bardyram öýtmezligi geljekde boljak zatlaryň buşlukçysy ýalydy. Ethemiň nyzamly goşuna uýgunlaşmakda döretjek kynçylygy birinji gezek Ali Fuat paşa bilen girişen şowsuz Gediz hereketinde ýüze çykdy. Grek goşunyna garşı geçirilen operasiýa şowsuz tamamlandı.

Birinji Mejlisiň açyk diýip ygân edilmeginiň yzysüre goşunyň täzeden düzülmegine girişildi. Munuň amala aşyrylmagynda Fewzi (Çakmak) paşa we İsmet (Inönü) beý jogapkärçiligi boýnuna

aldylar. Ankara hökümətini-de äsgermän başlan Ethemini Günbatar frontunyň serkerdebaşsy Ismet beyiň tabynlygyna geçmejek bolşy gozgalaňdan has beter onuň liderlik arzuwynyň bardygyny alamatlandyrýardı.

Nyzamly goşunyň düzümünde görkezme astynda gulluk etmek islemedik Ethem Birinji İnönü ursunyň öňüsyrasynda aýaga galdy. Munuň özi grek güýçlerine amatly mümkinçilik döretdi. Täze düzülen türk goşunu iki oduň arasynda galdy. Türk goşunu Ethemiň güýçlerini derbi-dagyn etdi, gozgalaň basyp ýatyrdy. Ethem duşmandan – grek güýçlerinden dalda gözledi. Grek güýçleriniň Uly Garşylyklaýyn hüjümden soň ýurduň çäginden atylyp zyňyldy. Ethemem grekler bilen bile ýurtdan gitdi. Ölýänçä-de Türkiýäniň garşysyna amala aşyrylan operasiýalara gatnaşdy. 150-lik sanawa-da giren Ethem günäsiniň geçirilendigine garamazdan ýurda gaýdyp gelmedi. Aýratynam Ethemiň harbylykdan – «Teşkilaty-Mahsusanyň» gullukçylygyndan garakçylyga, garakçylykdan gahrymanlyga, gahrymanlykdan dönüklige uzaýan hekaýaty, ine, şular ýaly.

Nazym Hikmet «Kuwaýy-Milliye dessany» poemasynda Ethemiň dönükligini şeýle beýan edýär:

“we 29-njy dekabr Kütahýa,

Dört top

*we 1800 atly hyýanat
ýagny, Çerkez Ethem
bir gije wagty
kilim we haly ýükli gatyrlary
goýun we sygyr sürülerini öñüne sürüp
duşmana geçdi
ýürekleri garaňky
kemerleri we gamçylary kümüşlidi
atlary we özleri semizdiler...
Ody we hyýanaty gördük».*

Etheminiň asly çerkezlerdendi. Emma onuň eden bozgaklygy özüne degişlidi. Milli Azat-edijilik urşuna goşany goşan, öñbaşylyk eden merdana çerkezler barmak büküp sanardan köp: Bekir Sami Günsaw, Rauf Orbaý, Ali Fuat Jebesoý, Emir Marşan... Beýleki bir ýandan çerkezlerden Ahmet Anzawuryň gozgalaňny basyp ýatyranam ýene Ethemdi. Netijede Ethemiň dönükligini milletine däl-de, gara nebsine seredip baha bersek has dogry bolar.

Prigožindir «Wagner» barada aýdar bolsak, Ethemdir «Kuwaýy-Seýýare» bilen aralarynda meňzeşlikleri tapmak mümkün. Elbetde, aralarynda düýpli tapawutlary-da bar. Ethem basylyp alynan ýurduň raýaty we ol hakynatutma esgerlerini basybalyjylara garşıy ulanan. Prigožin bolsa basylyp alnan ýurduň däl-de, basybalyjy ýurduň hakynatutma esgerleriniň serkerdesi. Ethem basybalyjy güýcleriň tarapyna geçen bolsa, Prigožin goňsy we doganlyk ýurda sygynýar. Hekaýanyň dowamynyň nähili boljagyny wagt görkezer. Gürrüňsiz, taryhda wakalar birmeňzeş gaýtalanmasa-da, arasyndaky meňzeşlikleri hemise-de tapyp bolýar.

Hakky UÝAR,
professor.

26.06.2023 ý. Taryhy makalalar